ELWIN HOFMAN,
MAGALY RODRÍGUEZ GARCÍA
EN PIETER VANHEES (RED.)

Seks voor Geld

EEN GESCHIEDENIS
VAN PROSTITUTIE
IN BELGIË

2022 Prometheus Amsterdam

Inhoud

Inleiding. De lotgevallen van Anne-Marie 7

1 Zondig vertier (1200-1550) 27
2 De vrouw op het schavot (1550-1830) 64
3 De tirannie van de regels (1830-1918) 105
4 Gescheiden werelden (Congo, 1885-1960) 140
5 Doe het licht maar uit (1918-1970) 170
6 Bye bye, rosse buurt (1970-2022) 210
7 Ik hield er echt van: een getuigenis van een voormalige sekswerker 230

Voorbij de clichés 247

Bronnen en literatuur 261
Over de auteurs 285

Inleiding

De lotgevallen van Anne-Marie

Elwin Hofman, Magaly Rodríguez García en Pieter Vanhees

Toen haar vader in 1888 enkele weken afwezig was, trok de achttienjarige Anne-Marie de deur van haar ouderlijk huis achter zich dicht. Er waren 'eenige moeilijkheden in de familie': in een arm gezin met twaalf kinderen, de meeste daarvan jonger dan zij, was het leven niet gemakkelijk. Ze vond een kamer bij haar oudere zus in de Antwerpse havenbuurt, vlak bij waar nu het Red Star Line Museum is. Het was allesbehalve een respectabele woning. Volgens buren woonden er in het gebouw uitsluitend 'lichtekooien'. Ook Anne-Marie verdiende de kost met het verkopen van seks. Ze tippelde op straat en pikte klanten op in de vele kroegen van de havenbuurt. Daarmee kwam ze in het vizier van de zedenpolitie. Een agent die haar had gespot schreef haar prompt in op het register van 'lichtmeisjes' en voorzag haar van een prostitutieboekje. Dat was een soort paspoort dat haar toeliet seks te verkopen, op voorwaarde dat ze zich voortaan wekelijks meldde voor een doktersonderzoek. Zo wilde de overheid de verspreiding van geslachtsziektes tegengaan.

Dat doktersonderzoek, ondervond Anne-Marie snel, was pijnlijk en vernederend. Ze trachtte er zoveel mo-

gelijk aan te ontsnappen. Na enkele maanden trof het noodlot haar echter al: ze was niet alleen zwanger van een onbekende, maar had ook syfilis opgelopen. Zodra de onderzoekende arts die besmetting vaststelde, liet hij haar verplicht in het Sint-Elisabethhospitaal opnemen. Het was een schok. De zwangerschap, de ziekte, de vernederingen... Ze legde het bij met haar ouders en haar vader richtte een verzoek aan de burgemeester om haar van de lijst van prostituees te schrappen. Hij was schipper en dus vaak afwezig, maar Anne-Marie zou haar moeder helpen met haar werk als wasvrouw.

De politie zag haar besmetting echter als een bewijs van haar 'onzedig gedrag' en weigerde haar uit het register te schrappen. Anne-Marie keerde nadat ze enkele weken later uit het hospitaal werd ontslagen terug naar haar ouderlijk huis. Tot haar zwangerschap het tippelen onmogelijk maakte, verbleef ze ook regelmatig bij haar zus en dan verkocht ze seks. Begin 1889 beviel ze van een jongen, Charles-Louis, die na enkele maanden overleed. Het moet voor Anne-Marie een zware klap geweest zijn.

Kort na het overlijden van haar zoontje knoopte Anne-Marie een relatie aan met een gedeserteerde soldaat uit het Belgisch leger. Ze moesten zich verborgen houden, want de deserteur wilde uit handen van de politie blijven. Ze verhuisden in juni 1889 naar Londen. We weten niet wat er daar precies gebeurde, maar in oktober keerden ze terug naar Antwerpen. Anne-Marie bleef zich volgens de zedenpolitie prostitueren, met goedkeuring van haar gedeserteerde soldaat. Ze hielp haar moeder wel bij het wassen, maar dat was slechts een façade. Anne-Marie droeg immers het wasgoed van en naar schepen die in Antwerpen aanmeerden. Dat gaf haar de

gelegenheid om kennis te maken met de matrozen die ze nadien op haar kamer ontving.

Intussen bleven Anne-Marie en haar vader proberen om haar van de prostitutielijst te laten schrappen, zodat ze die gewraakte medische onderzoeken niet meer zou moeten ondergaan. Maar ze vingen steeds opnieuw bot. Hoe harder ze aandrongen, hoe nauwlettender de zedenpolitie haar in de gaten hield. Een politieagent schaduwde haar zelfs enkele dagen en kon gedetailleerd verslag uitbrengen van haar tippelpraktijken. Soms leek ze een tijd lang niet actief te zijn, maar dan zag een agent haar toch weer met matrozen aanpappen. Getuigen lieten weten dat ze een 'volslagene straathoer' was en een collega gaf desgevraagd aan dat Anne-Marie 'zoo wel de hoer [speelt] als wij', 'want zij werkt nooit en zit met hare zakken vol geld'.

Het leven van Anne-Marie aan het einde van de negentiende eeuw roept veel vragen op. Waarom verkocht ze seks? Werd ze ertoe gedwongen, was het haar vrije keuze, of lag het genuanceerder dan dat? Viel er werkelijk zo veel geld te verdienen met prostitutie? Waarom deden de politie en het stadsbestuur zo veel moeite om haar in de gaten te houden? Waarom die vernederende medische inspecties? Waarom legde ze het aan met die gedeserteerde soldaat en wat gingen ze toch in Londen zoeken? We kunnen vaak geen antwoord bieden op die vragen. Maar aan de hand van wat historische documenten ons vertellen over Anne-Marie en talloze andere sekswerkers kunnen we de keuzes van vrouwen en mannen die actief waren in de prostitutie wel beter begrijpen.

Prostitutie wordt wel eens het 'oudste beroep ter wereld' genoemd. Dat lijkt te impliceren dat er in de afgelo-

pen eeuwen nauwelijks iets is veranderd in de manieren waarop mensen aan sekswerk doen. Het lijkt wel alsof prostitutie geen geschiedenis heeft. Niets is echter minder waar. Hoe vrouwen en mannen seks uitwisselden voor geld of goederen was verbonden met verstedelijking, natievorming en de uitbouw van politiekorpsen, met ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en in transport, met ideeën over ziektes, seksualiteit en liefde, met migratiestromen en nieuwe technologieën. De geschiedenis van prostitutie loopt parallel met grote historische veranderingen, maar blijft vaak in de schaduw ervan.

Dit boek vertelt de geschiedenis van sekswerk in het gebied dat vandaag België is, van de late Middeleeuwen tot vandaag. Het is niet alleen een verhaal van ideeën en beleid, maar ook een geleefde geschiedenis, van vrouwen en (in mindere mate) mannen en hun ambities en teleurstellingen, van kansen en valse beloftes, van controledrang en creatieve pogingen om toezicht te omzeilen. We staan in de verschillende hoofdstukken in dit boek stil bij de sociale profielen en motivaties van mensen in de prostitutie, hun werkomstandigheden en levensverhalen. We kijken naar de materiële cultuur en organisatie van bordelen en straatprostitutie, naar de 'rosse buurten' en migratiestromen van sekswerkers. We gaan op zoek naar veranderende seksuele ideeën en praktijken.

Steeds werd de geschiedenis van sekswerk gekenmerkt door een enorme diversiteit, zelfs binnen een relatief klein land als België. Dé prostituee bestond niet en ook het prostitutiebeleid was allesbehalve eenduidig. Lokale overheden bepaalden grotendeels zelf hoe ze prostitutie aanpakten. Vrouwen als Anne-Marie moesten daar rekening mee houden, maar hun gedrag beïnvloedde ook het

lokale beleid. We brengen in dit boek die diverse praktijken en persoonlijkheden in beeld en tonen de interactie tussen sekswerkers, klanten, pooiers, bordeelhouders, buren, politie en beleidsmakers. We trachten zo de geschiedenis van sekswerk in België uit de schaduwen te halen waar ze lang heeft verkeerd. Niet uit voyeurisme, maar vanuit het verlangen om tot een beter begrip te komen van de moeilijke situaties en keuzes waar mensen vroeger en vandaag mee te maken krijgen.

DE SCHADUWKANT VAN DE GESCHIEDENIS

Dat sekswerk een rijke geschiedenis heeft, maakte het historisch onderzoek in de voorbije decennia duidelijk. Hoewel een aantal Belgische historici met het thema aan de slag gingen, werd de toon voornamelijk in het buitenland gezet. Aan het einde van de jaren zeventig kwam de prostituee op de historische radar, onder invloed van feministische historici. Die timing was niet toevallig: net op dat moment liet ook de prille sekswerkersbeweging voor het eerst van zich horen. Prostituees werden voor historici wat de Amerikaanse historicus Timothy Gilfoyle 'metaforen van moderniteit' noemde. Wijzigingen in de omgang met sekswerkers boden een venster op veel bredere historische veranderingen. De schaduwkant van de geschiedenis kon een nieuwe kijk geven op klassieke historische thema's. Historici focusten daarbij op verschillende aspecten.

Aanvankelijk gaven historici voornamelijk aandacht aan prostitutiebeleid en aan de heikele discussies over het al dan niet reguleren van de sekssector. Reglemen-

taristen (die pleiten voor een regulering van prostitutie door lokale besturen), abolitionisten (die een dergelijke regulering bestrijden) en prohibitionisten (die prostitutie helemaal willen verbieden) stonden in de loop van de eeuwen in wisselende hoedanigheden tegenover elkaar. Ondanks de geslepen messen deelden ze allemaal de overtuiging dat prostitutie inherent problematisch zou zijn. Prostitutie werd en wordt geassocieerd met seksueel geweld, uitbuiting, geslachtsziektes, drugs en mensenhandel, zowel door de voor- als tegenstanders van regulering.

Achter stellingnames over prostitutie ging vaak een verborgen agenda schuil. Ze kregen vooral politieke symboolwaarde. Lotsverbetering voor de sekswerkers zelf was zelden een bekommernis van de beleidsmakers. Vooral in de laatste twintig jaar hebben historici meer aandacht gegeven aan de achterliggende bedoelingen van de actoren die prostitutie wilden reguleren of bestrijden. Christine Machiels bestudeerde bijvoorbeeld feministische discussies en acties in verband met prostitutie in België, Frankrijk en Zwitserland in de periode van 1860 tot 1960. Ze beschreef onder andere hoe Belgische feministische gemeenteraadsleden tijdens het interbellum op de politieke agenda probeerden te wegen. In Brussel leidde dat tot een abolitionistisch experiment in de jaren twintig.

Historici waren echter niet alleen in prostitutiepolitiek geïnteresseerd. Hoewel prostitutie in de media nog vaak als een probleem wordt gezien en sekswerkers dikwijls worden gestigmatiseerd, besteedden historici de laatste dertig jaar meer aandacht aan de mogelijkheden en moeilijkheden van mannen en vrouwen die ervoor

kozen zich te prostitueren. Prostitutie zagen ze, in navolging van activisten en andere sociale wetenschappers, als een economische activiteit en een vorm van werk. Vandaar dat sommigen ook de naam 'sekswerk' begonnen te hanteren. Sociale historici bestudeerden vanaf de late jaren tachtig de werking van de sector: wie was erbij betrokken, waar waren bordelen en tippelzones, hoe verliepen de interacties tussen prostituees en hun klanten, hoeveel werd er betaald en verdiend?

Sophie De Schaepdrijver bestudeerde bijvoorbeeld het reglementaristische systeem dat door de Brusselse lokale overheid was ingevoerd en uitgebouwd in de negentiende eeuw. Ze schonk niet alleen aandacht aan beleidskwesties in de strikte zin, maar analyseerde ook sociaaleconomische factoren die vrouwen ertoe aanzetten zich te prostitueren. Anderen, zoals Catharina Lis en Marie-Sylvie Dupont-Bouchat, situeerden in de jaren tachtig en negentig prostitutiebeleid en zijn effecten binnen ruimere nationale en internationale tendensen. Niet alleen de negentiende en twintigste eeuw kwamen daarbij aan bod. Guy Dupont bestudeerde bijvoorbeeld in de jaren negentig prostitutie in het laatmiddeleeuwse Brugge. Aan de hand van stadsrekeningen en gerechtelijke bronnen reconstrueerde hij de werking van de sekssector.

Ten slotte bestudeerden sommige historici, vooral na 2000, prostitutie vanuit een meer socioculturele insteek. Ze gaven aandacht aan de representatie van prostitutie in de pers, kunst, literatuur en wetenschap. Liesbet Nys onderzocht hoe legerartsen geslachtsziektes als een onderdeel van het verval van de natie beschouwden en pleitten voor meer overheidsinterventie. Soldaten uit de laagste sociale klasse en prostituees werden door leger-

artsen aangeduid als hoofdschuldigen voor de slechte morele reputatie van het leger tijdens de negentiende eeuw. Belgische historici hebben ook bijzondere aandacht geschonken aan de ophef over de 'handel in blanke slavinnen' aan het einde van de negentiende eeuw. Er waren immers Engelse minderjarige meisjes aangetroffen in Belgische bordelen en daarover brachten de Britse en Belgische pers sensationeel verslag uit. Historici en sociologen hebben die mediatisering van prostitutie en het gebruik ervan in politieke debatten uitgebreid bestudeerd.

Al die studies tonen de diversiteit van het historisch onderzoek naar prostitutie. Nochtans is er nog heel wat braakliggend terrein. Een langetermijnperspectief ontbreekt. De stem van de sekswerkers zelf is bovendien vaak afwezig. Dat is niet toevallig. Sekswerkers trachtten immers zelf in de schaduw te blijven. We kennen Anne-Marie en vele andere vrouwen in de prostitutie omdat ontsnappen aan controles soms mislukte. Hun verhalen kwamen dan terecht in de archieven van lokale overheden en van medische en sociale instellingen.

Veel van onze kennis over de geschiedenis van prostitutie is – ook in dit boek – gebaseerd op bronnen uit de sfeer van politie en gerecht. Doorheen de eeuwen probeerden gezagsdragers, in hun diverse gedaanten, prostitutie een beheersbare plaats toe te kennen. Er waren slingerbewegingen tussen diverse gradaties van tolerantie en bestrijding, tussen preventieve controles en straffen. Dergelijke controle heeft voor sommige periodes veel historische bronnen voortgebracht. Heel wat van die bronnen gingen jammer genoeg verloren, maar andere bleven voor historici bewaard. Processen-verbaal,

stadsrekeningen, lijsten van boetes en belastingen, inschrijvingsregisters, procesdossiers en medische dossiers geven ons een kijk op de organisatie van de sekssector in specifieke contexten, maar ook op alle actoren die er een rol in speelden.

Gelukkig beschikken we niet enkel over bronnen die het perspectief van de machtshebbers weerspiegelen. Afhankelijk van de historische periode bogen artiesten, artsen, juristen, onderzoekers, predikanten en andere ideologen zich over prostitutie. Voor sommigen was de prostituee een muze die de artistieke creativiteit stimuleerde, voor anderen een bron van ziektes en verderf. Dergelijke bronnen liggen ook mee aan de basis van dit boek. Deze alternatieven hebben gemeen met de bronnen van controle en beleid dat de sekswerkers zelf zelden of nooit de pen of het penseel hanteerden: hun stem laat zich enkel tussen de regels ontwaren. Voor meer recente periodes beschikken we wel over bronnen die (voormalige) sekswerkers zelf voortbrachten. Naast autobiografieën zoals het in 2019 verschenen *Hoerenchance* van Sigrid Schellen, namen journalisten en historici voor de recente periode ook heel wat interviews af. In het laatste hoofdstuk van dit boek brengen we op basis van zo'n interview een getuigenis van Sonia Verstappen, een voormalige sekswerker.

Door diverse bronnen te gebruiken en ze op een originele manier te lezen, trachten historici vandaag – net zoals wij in dit boek – de personen die ze onderzoeken zo nabij mogelijk te komen. We gaan op zoek naar de redenen waarom mensen er op bepaalde momenten voor kozen de regels niet te respecteren en naar de manieren waarop ze via commerciële seks hun lot probeerden te verbeteren.

Soms moeten we gissen, twijfel laten. Zelfs door met een frisse blik naar de bronnen te kijken, blijven we immers stuiten op grenzen van onze historische kennis. We weten vaak niet veel over mannen die geld verdienden door seks te verkopen, noch over vrouwelijke klanten. We weten niet veel over de vele mensen voor wie de verkoop van seks vaak maar een tijdelijke en beperkte impact had op hun leven. Maar we proberen met de bronnen die we hebben een genuanceerd, divers en onderbouwd beeld van de geschiedenis van prostitutie te schetsen.

WHAT'S IN A NAME?

De aandachtige lezer zal al opgemerkt hebben dat we hier en verder in dit boek de termen prostitutie, sekswerk, prostituee en sekswerker door elkaar gebruiken.

Karin Borghouts, *Verlaten bordeel*, Antwerpen, 2001.

Dit is geen stilistische slordigheid. Hoewel veel hedendaagse historici en andere sociale wetenschappers de traditionele termen vermijden omwille van hun negatieve connotatie, gebruiken wij ook 'prostitutie' en 'prostituee' omwille van hun historisch belang.

Het woord 'prostitutie' is afkomstig van het Latijnse *prostituere, prostare* of *prostibulum* en refereert aan de werkwijze en plaatsen van klantenwerving: zittend of staand voor de deur van een bordeel. Maar zowel in de Griekse en Romeinse wereld als tijdens de Middeleeuwen en de vroegmoderne periode werden andere termen dan 'prostituee' gebruikt. Termen zoals *hetaira*, *meretrix* en *amica* of *licht meisje*, *gemeen wijf* en *hoer* refereerden bovendien niet enkel naar vrouwen die seks verkochten, maar ook naar andere vrouwen die er atypische seksuele relaties op na hielden. 'Hoererij' is een woord dat vaak opduikt in middeleeuwse bronnen en het is niet altijd gemakkelijk om een onderscheid te maken tussen sekswerkers, overspelige vrouwen en meisjes die voor het huwelijk seksueel actief waren. Daar kwam pas in de achttiende eeuw verandering in, in België en in veel andere Europese landen. Dan achtten autoriteiten een striktere controle nodig, waardoor ze steeds meer op de financiële transactie focusten. Vooral die autoriteiten begonnen steeds vaker de term 'prostituee' te gebruiken om specifiek te verwijzen naar vrouwen die seks verkochten. Helemaal scherp werd die categorie echter nooit afgebakend. Ook andere 'verdachte vrouwen' bleven het risico lopen om op het prostitutieregister te belanden.

Een andere reden waarom we in dit boek ook historische termen gebruiken, is omdat ze het stigma reflecteren dat in het verleden rond commerciële seks en

sekswerkers hing. De tolerantie van prostitutie varieerde naargelang de periode en de plaats. In sommige periodes werden prostituees als een deel van de werkende bevolking beschouwd, maar bijna altijd probeerden mensen toch een onderscheid te maken tussen 'respectabele' en 'publieke vrouwen'. Vrouwen, inderdaad: prostitutie werd vaak als een typisch vrouwelijke activiteit beschouwd. Mannen die in het verleden seks voor geld of materiële goederen ruilden, werden vaak niet met prostitutie maar met homoseksualiteit geassocieerd. Dit verklaart waarom de term 'prostitué', die naar een mannelijke sekswerker verwijst, pas vanaf de late twintigste eeuw courant werd.

Rond dezelfde periode wonnen twee andere termen aan belang: sekswerk en sekswerker. De nieuwe terminologie ontstond in de context van de sociaalpolitieke en culturele veranderingen van de jaren zestig en zeventig. Zowel de groei van nieuwe sociale organisaties als de opkomst van het mensenrechtendiscours droegen bij tot de ontwikkeling van de internationale sekswerkersbeweging. Aan de wieg ervan lagen de legalisering van prostitutie in Senegal in 1969 en de oprichting van organisaties zoals het Amerikaanse COYOTE ('Call Off Your Old Tired Ethics') in 1973 en het Britse PUSSI ('Prostitutes United for Social and Sexual Independence') in 1975. In datzelfde jaar bezette een groep sekswerkers de Saint-Nizierkerk in Lyon uit protest tegen politiegeweld en gebrek aan bescherming door de overheid. Ze kregen veel media-aandacht en werden bovendien gesteund door lokale bewoners die hen van voedsel en kledij voorzagen. Hun activisme kreeg een boost toen de Amerikaanse Carol Leigh, alias 'The Scarlot Harlot', tegen de

eenzijdige omschrijving van prostitutie als seksueel misbruik protesteerde. Tijdens een feministische conferentie in San Francisco in 1979 suggereerde Leigh de term 'sekswerk' omdat het de nadruk op de 'serviceprovider' legde in plaats van op de klant. Andere aanwezigen waren not amused: veel aanwezige feministen volgden immers de abolitionistische logica en zagen prostitutie als een symbool van de patriarchale maatschappij.

In België kwam de sekswerkersbeweging trager op gang. Het activisme van de jaren tachtig en negentig draaide vooral rond gezondheid en veiligheid, als gevolg van de aidsepidemie en enkele ophefmakende publicaties over mensenhandel van Chris De Stoop. Sociale organisaties die zich bezighielden met hivpreventie en risicogedrag bij mensen in prostitutie, alsook hulpverleners die zich over sekswerkers met een migratieachtergrond ontfermden, zagen op het terrein wel een realiteit die niet strookte met het zwart-witverhaal van de abolitionistische beweging. Ze gaven voor het eerst ook aandacht aan mannelijk en transsekswerk. Een echte sekswerkersbeweging kreeg in België echter pas vorm in het nieuwe millennium. UTSOPI, de 'Union des Travailleur.se.s du Sexe Organisé.e.s', werd in 2015 in Brussel opgericht door (voormalig) sekswerkers Sonia Verstappen, Maxime Maes en Marie (werknaam). Verstappen streed al tijdens de jaren negentig voor sekswerkersrechten en Maes was vóór UTSOPI actief in het Franse STRASS ('Syndicat du Travail Sexuel'). De termen 'sekswerk' en 'sekswerker' werden unaniem door al die organisaties overgenomen. Zowel het Engelstalige origineel als de Nederlandse vertaling hebben als voordeel dat het alle mensen die seks verkopen dekt, ongeacht hun genderidentiteit.